

Analyzing the marriages of the sons of Jafar ibn Abi Talib with the daughters of Hazrat Imam Ali ibn Abi Talib and its results

Azam Abul Hassan Iraqi¹

(DOI): [10.22034/SKH.2023.15724.1394](https://doi.org/10.22034/SKH.2023.15724.1394)

Abstract

Original Article

P 199 -227

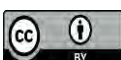
Ali ibn Abi Talib and his family are known as prominent and important figures in history due to their attribution to the Holy Prophet. The actions and behaviors of this family and their causal connections with prominent families, including Ale Jafar, have received special and general attention. Examining the causes and contexts and consequences of such causal relationships among active families in history is very important in order to study their behavior and its impact on Islamic society. This study is done by using the narration of the Holy Prophet and Infallible Imams, analyzing the contents and investigating the consequences, and using historical, narrative, genealogical and interpretive sources. This research shows that the causal relationship between the family of Jafar and Ali ibn Abi Talib originated due to family ties, education from the Holy Prophet, Imam Ali and Asma bint Umais. Imam Ali and his children paid attention to several criteria in choosing their wives, the most important of which was equality. Jafar's sons were the best choice for Hazrat Fatima Zahra's daughters due to their proximity in educational, moral and religious methods. Also, the most important factor that caused these marriages was the foundation for the events of Karbala. By arranging the marriage of Fatima Zahra's daughters with Jafar's sons, Imam Ali provided the ground for them to accompany Imam Hussain and play a role in fulfilling the divine mission. Abdullah ibn Jafar was in agreement with Imam Ali and his children in terms of belief, although differences have been recorded in terms of politics, but he did not prevent Hazrat Zainab Kobra and her children from helping Imam Hussain before the Karbala incident.

Keywords: Amir Kabir; discourse; Accidental events; modern; Army.

1. Assistant Professor of Bint Al-Hadi Higher Complex, Al-Mustafa University, Qom, Iran.

abolhasany313@gmail.com))

Received: 2024/10/11 | Accepted: 2024/10/23

This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution4.0 | <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

واکاوی ازدواج‌های پسران جعفر بن ابی طالب (ع) با دختران حضرت امام علی بن ابی طالب (ع) و آثار آن

اعظم ابوالحسن عراقی^۱

شناسه دیجیتال (DOI): [10.22034/SKH.2023.15724.1394](https://doi.org/10.22034/SKH.2023.15724.1394)

نوع مقاله: علمی پژوهشی

چکیده

ص: ۲۲۷/۱۹۳

علی بن ابی طالب (ع) و خاندانش به دلیل انتساب شان به پیامبر اکرم (ص) به عنوان شخصیت‌های برجسته و مهم در تاریخ شناخته شده‌اند. افعال و رفتارهای این خاندان و ارتباطات سببی شان با خاندان‌های مطرح از جمله با آل جعفر مورد توجه خاص و عام قرار گرفته است. بررسی علل و زمینه‌ها و تبعات این گونه ارتباطات سببی در میان خانواده‌های عامل در تاریخ، به منظور مطالعه رفتار آن‌ها و تاثیر آن در اجتماع اسلامی بسیار مهم است. این مطالعه با استفاده از روایت پیامبر اکرم و امامان معصوم (ع) و تحلیل مطالب و بررسی پیامدها و با استفاده از منابع تاریخی، روایی، انساب و تفسیری انجام می‌شود. این کاوش نشان می‌دهد که زمینه‌ی ارتباط سببی خاندان جعفر و علی بن ابی طالب (ع) به دلیل روابط نسبی، تربیتی از پیامبر اکرم (ص)، امیر مومنان امام علی (ع) و اسما بنت عمیس، نشأت گرفته است. امیر مومنان امام علی (ع) و فرزندان، در انتخاب همسران شان به چندین ملاک توجه داشتند، که مهم‌ترین آن‌ها هم‌کفو بودن، بود. پسران جعفر به دلیل قرب در روش تربیتی، اخلاقی و اعتقادی بهترین گزینه برای دختران حضرت فاطمه زهرا (س) بودند. همچنین، مهم‌ترین عاملی که باعث این ازدواج‌ها شد، زمینه‌سازی برای وقایع کربلا بود. امیر مومنان امام علی (ع) با ترتیب ازدواج دختران فاطمه زهرا (س) با پسران جعفر، زمینه را فراهم کرد، تا آن‌ها با امام حسین (ع) همراهی کنند و در انجام مأموریت الهی نقش آفرین باشند. عبدالله بن جعفر از نظر اعتقادی با امیر مومنان امام علی (ع) و فرزندان هم‌خوانی داشت، اگرچه از نظر سیاسی اختلافاتی ثبت شده است، ولی از حضرت زینب کبری (س) و فرزندان در یاری امام حسین (ع) پیش واقعه کربلا ممانعتی نداشته است.

واژگان کلیدی: حضرت زهرا (س)، علی بن ابی طالب (ع)، جعفر بن ابی طالب، ارتباط سببی، آثار ازدواج.

^۱. استادیار مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی (ص)، قم، ایران. (abolhasany313@gmail.com)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۰ | تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۰۲

مقدمه

محرمیت در اسلام با نسب یا سبب صورت می‌گیرد که از آن به ارتباط سببی و یا ارتباط نسبی نام برده می‌شود و این گونه ارتباطات خانوادگی لازمه‌ی زندگی اجتماعی بشر است. ارتباط نسبی و سببی بین فرزندان جعفر و علی بن ابی طالب^(ع) یکی از ارتباط‌هایی است که اثر بخشی داشته و نه تنها در آن دوره، بلکه در تاریخ اسلام نیز بسیار مورد توجه قرار گرفته و شایسته تحقیق و بررسی است. امیر مومنان امام علی^(ع) و فرزندان او در کنار جعفر و فرزندان، از جمله شخصیت‌های بزرگ و معتبر در تاریخ اسلامند؛ موضوع ازدواج‌های پسران جعفر با دختران امیر مومنان امام علی^(ع) و حضرت فاطمه زهرا^(س) در کنار ارتباط نسبی که داشتند، می‌تواند دستورالعمل و مثال خوبی برای ارتباط خویشاوندی باشد و پژوهش حاضر، به بررسی و تحلیل رابطه و ارتباط نزدیکی که بین فرزندان جعفر بن ابی طالب^(ع) و علی بن ابی طالب^(ع) برقرار بوده و عوامل ایجاد این رابطه را بررسی می‌نماید. این تحقیق قصد دارد با پرداختن به ریشه‌ها و تأثیرات این ارتباطات در جوامع و سیاست، ابهامات و مسایل مرتبط را روشن سازی نماید.

در این زمینه تحقیقات و نگارش‌ها، اغلب پیرامون زندگانی و مطالب تاریخی خانواده امیر مومنان امام علی بن ابی طالب^(ع) و جعفر بن ابی طالب^(ع) صورت گرفته است، ولی به‌طور خاص و مستقل به ازدواج‌ها نپرداخته‌اند، که در زیر نمونه‌هایی از آن‌ها، ذکر می‌شود:

کتاب آل ابی طالب، ابوطالب، حمزه بن عبدالمطلب، عقیل بن ابی طالب، جعفر بن ابی طالب نوشته محسن امین و کتاب قبیله‌ی آل جعفر بن ابی طالب الهاشمی القرشی اثر جاسم محمود ذویب کتاب الروض المطار فی نسب الساده آل جعفر الطیار اثر سید محمد مرتضی الحسینی الزبیدی که مجموعه این کتاب‌ها به تبارشناسی آل جعفر پرداخته‌اند.

مقاله‌ی عبدالله بن جعفر بن ابی طالب محبوب مهدویان در نشریه تاریخ اسلام سال ۱۳۸۰ ش، به چاپ رسیده است. در این مقاله، گزارش‌ها و روایت‌های را که پیرامون عبدالله بن جعفر بن ابی طالب، در منابع متقدم وجود داشت، جمع‌آوری کرده است، ولی به تحلیل و صحت و سقم آن‌ها نپرداخته است. علاوه بر این منابع، استاد ارجمند آقای بحر العلوم کتاب مزارات را در این باره تدوین کردند که در دست چاپ است.

از این‌رو، به دلیل خلاء مطالعاتی در این ازدواج‌ها، این مقاله به تاریخچه مختصر از زندگی جعفر بن ابی طالب^(ع) و علی بن ابی طالب^(ع) و فرزندان شان و تحلیل روابط خانوادگی آنان به‌منظور شناخت شباهت‌های دو خانواده و هم‌چنین به تبیین دلایل و عواملی که منجر به اتصال بین این دو خانواده

شده است و تبعات اجتماعی، فرهنگی و یا سیاسی در جامعه با روش توصیفی - تحلیلی با تکیه بر منابع تاریخی، انساب، روایی و تفسیری خواهد پرداخت. با انجام این بررسی، امید است، تا چگونگی شکل گیری این ارتباط سببی بهتر درک شود و بتوان به نقش و اهمیت آن در تاریخ اسلام و شیعه بیش تر پی برد.

در ابتدا دو واژه ارتباط نسبی و سببی تعریف می شود:

سه نوع خویشاوندی وجود دارد که شامل قرابت نسبی، قرابت سببی و قرابت رضاعی است. قرابت نسبی رابطه ای است، بین دو نفر که یکی از نسل دیگری و یا هر دوی آن ها از نسل شخص ثالثی باشند و به عبارت دیگر، قرابت نسبی بین کسانی است که دارای یک خون و نیاکان مشترک هستند. منظور از قرابت سببی، خویشاوندی است، که به واسطه عقد ازدواج برقرار می شود.

۱. ارتباط نسبی جعفر بن ابی طالب^(ع) و امام علی بن ابی طالب^(ع) در تاریخ اسلام

جعفر و علی هردو هاشمی و از فرزندان ابی طالب بن عبدالمطلب بن هاشم بن عبد مناف بن قصی بودند. مادر شان فاطمه بنت اسد بن هاشم است، که اولین هاشمیه که - بعد از حضرت خدیجه - اسلام آورد و دارای فضل زیاد و مورد تعظیم پیامبر اکرم^(ص) بودند. (ابن ابی الحدید، ۱۳۷۸ ق: ج ۱۵، ۷۳)

در بیان مختصر از زیست نامه جعفر، العینی کنیه جعفر را ابو عبدالله دانسته است (العینی، بی تا: ج ۱۶، ۲۱۹) و جناب جعفر بعد از برادرش حضرت امام علی بن ابی طالب^(ع) به اسلام رو آورد و مسلمان شد. (ابن عبدالبر، ۱۴۱۲: (الف)، ج ۴، ۱۶۷۴) به نقل از ابوهریره، کنیه معروف جعفر ابو المساکین (ابوالفرج اصفهانی، ۱۳۸۵ ق: ۲۵) و پیامبر اکرم^(ص) او را ابوالمسلمین مکنی کرده بود (ابن سعد، بی تا: ج ۴، ۴۱؛ ابن اثیر، بی تا: ج ۱، ۲۸۷ و ابن حجر، ۱۴۱۴: (ج)، ج ۱، ۲۳۷) به جهت دو هجرت جعفر به حبشه و بعد از حبشه به مدینه به ذوالهجرتین (العینی، پیشین: ج ۱۶، ۲۱۹ و قاضی نعمان مغربی، ۱۴۱۴: (الف)، ج ۳، ۲۰۶) و بعد از شهادتش در جنگ موته به طیار ذوالجناحین شناخته شد. (همان) سیوطی دونفر را ملقب به سید الشهداء می داند؛ یکی حمزه بن عبدالمطلب و دوم جعفر بن ابی طالب که ملائکه با او همراه هستند. (السیوطی، ۱۴۰۱ ق: ج ۲، ۵۹) در برخی منابع لقب سید الشهداء را برای جعفر بن ابی طالب آورده اند. (ذهبی، ۱۴۱۳: ج ۱، ۲۰) حضرت امام علی^(ع) جناب جعفر را بسیار دوست داشت، به گونه ای که این محبت را اطرافیان نیز، احساس کردند. از این رو، وقتی، فرزندان حضرت و یا فرزندان جعفر، خواسته ای را از حضرت داشتند، ایشان را به جناب جعفر قسم می دادند. از شعبی روایت شده است، که گفت: از عبدالله بن

جعفر شنیدم که می‌گفت: اگر از عمویم حضرت علی^(ع) چیزی را می‌خواستم و او امتناع می‌کرد، می‌گفتم: سوگند به خاطر جعفر و او آن را به من می‌داد. (ابن ابی الحدید، پیشین: ج ۱۵، ۷۳)

حضرت امام علی بن ابی طالب^(ع) با جعفر بن ابی طالب^(ع) در وجوهی با هم شباهت داشتند، که در زیر ذکر می‌شود:

الف. هر دو بزرگ زاده و از پسران جناب ابوطالب و فاطمه بنت اسد بودند.

ب. هر دو مورد توجه و محبت پیامبر اکرم^(ص) بودند و پیامبر اکرم^(ص) در حدیثی جعفر و علی را از بهترین مردم معرفی کردند.^۱ (همان) پیامبر اکرم^(ص) نسبت به امام علی^(ع) و جناب جعفر، فرمودند: از من هستند. یک مورد بعد از شهادت جعفر فرمودند: «هذا مني و أنا منه» (نسای، بی تا: ج ۴، ۴۲ و نسای، ۱۳۴۸ ق: (الف)، ج ۴، ۲۱) و در مورد امام علی بن ابی طالب^(ع) نیز فرمودند: «علی مني و أنا منه» (القاضي النعمان المغربي، ۱۳۸۳ ق: (ب)، ج ۱، ۲۰ و صدوق، ۱۴۰۳ ق: ۵۸)

امام صادق^(ع) از طریق اهل بیت حدیث کرد که رسول اکرم^(ص) فرمود: مردم جهان همه از طینت‌های گوناگون آفریده شده‌اند، ولی من و جعفر، از يك طینت به وجود آمده‌ایم. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۴) باز هم امام صادق^(ع) حدیث می‌کند: رسول اکرم^(ص) به جعفر بن ابی طالب فرمود: صورت و سیرت تو همانند من است. (همان) شبیه به همین روایت از پیامبر اکرم^(ص) در رابطه با طینت حضرت امیر مومنان امام علی بن ابی طالب^(ع) نیز فرموده‌اند.

ابی‌علقمه غلام بنی هاشم گفت: پیامبر اکرم^(ص) نماز صبح را با ما خواندند و سپس متوجه ما شدند و فرمودند: ای گروه اصحاب! فردا عمویم حمزه و برادرم جعفر بن ابی طالب را که روبه روی شان طبقی از نبق (میوه سدر) می‌بینم ... پس گفتم: پدر و مادرم فدای شما کدام اعمال نزد شما افضل است؟ جعفر و حمزه گفتند: پدران و مادران ما فدای شما باد. ما افضل اعمال را این گونه یافتیم: درود و صلوات بر شما، سیراب کردن تشنه و محبت علی بن ابی طالب (القاضي النعمان المغربي، ۱۴۱۴: (الف)، ج ۲، ۳۸۰؛ القمي، ۱۴۲۳: ۹۳، به نقل از خوارزمي، ۷۳ - ۷۴ و ۵۳) در این گزارش دو نکته است: اول پیامبر اکرم^(ص) جعفر را برادر خود معرفی کرده که نقطه مشترک جعفر و علی بن ابی طالب است. دوم، محبت علی بن ابی طالب مورد تایید بزرگان بنی هاشم هم چون: حمزه و جعفر بوده است و بر آن اهتمام داشتند. شخصیت جعفر بن ابی طالب هم چون: علی بن ابی طالب^(ع) بزرگوار بود که پیامبر اکرم^(ص) در خطبه‌ای (صدوق، پیشین: ۵۲۳) و امام سجاد^(ع) در

۱ قال: و قد روی عطیه، عن أبي سعيد الخدري قال: قال رسول الله^(ص): «خير الناس حمزه و جعفر و علی».

- منبر و در جلسه‌ی یزید، از جعفر به عنوان افتخارات اهل بیت^(ع) یاد می‌کنند و در کنار پیامبر اکرم^(ص) و امیر مومنان امام علی^(ع) و حمزه، از جناب جعفر طیار نیز، نام می‌برند.^۱ (خوارزمی، ۱۴۲۳: ج ۲، ۶۹)
- حضرت امام علی^(ع) و جناب جعفر از اولین اسلام آوردندگان بودند. اولین مسلمان بنا بر اتفاق منابع شیعه و اکثر منابع اهل سنت، امام علی^(ع) بوده است (ابن طاووس، ۱۳۶۳ق: ۸۶؛ طبرسی، ۱۳۸۶ق: ج ۱، ۱۷۳) و بعد از ایشان جعفر از اولین اسلام آوردندگان قبل از دار ارقم محسوب می‌شود.^۲ (ابن سعد، پیشین: ج ۴، ۳۴ و المزی، ۱۴۰۶ق: ج ۵، ۵۲)
- هر دو برای حفظ اسلام، نقش‌آفرین بودند. جعفر در حمایت از اسلام در کنار پیامبر اکرم^(ص) و جناب ابوطالب و حضرت امام علی^(ع) بود و مهم‌ترین نقش‌آفرینی جعفر در هجرت به حبشه به همراه اسما بنت عمیس (ابن عبدالبر، پیشین: ج ۴، ۲۳۴؛ ابن حجر، پیشین: ج ۴، ۲۳۱ و ابن اثیر، پیشین: ج ۷، ۱۴) بوده است. بنابراین، هر دو علی و جعفر به اسلام و اهمیت آن اعتقاد داشته‌اند و تلاش کرده‌اند، تا اصول و ارزش‌های اسلامی را در جامعه ترویج کنند.
- هر دو علی و جعفر رهبرانی قدرتمند و مدیر و تاثیرگذار در جامعه اسلامی بودند و توانسته‌اند، تعداد زیادی از افراد را به خود جذب کنند. بهترین مدیریت جعفر در هجرت به حبشه به نمایش در آمد که به خوبی مسلمانان را به مقصد رساند و در مقابل نجاشی، پیامبر و اسلام را ثابت کرد و سبب اسلام آوردن نجاشی شد. (ابن اثیر، پیشین: ج ۵، ۳۰۹)
- حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) در کنار پیامبر اکرم^(ص) و ماموریت‌های پیامبر و جنگ‌ها، مدیریت شان در حد اعلا ثابت شده است.
- هر دو سکان‌دار پیروزی برای اسلام و مسلمانان بودند؛ جعفر در عرصه‌ی سیاست و علی بن ابی‌طالب در عرصه‌ی جنگ و جهاد که وقتی جناب جعفر به مدینه بازگشتند، پیامبر اکرم^(ص) از دو پیروزی که این دو برادر رقم زدند؛ اظهار خوش حالی کردند که نمی‌دانم به خاطر فتح خیبر خوش حال باشم یا به دیدار جعفر و در این زمان برای جعفر از غنایم خیبر سهمی قرار دادند. (ابن عساکر، ۱۴۱۱۵: ج ۳۲، ۳۲)

۱- الإمام علی ابن الحسین زین العابدین (ع) - من خُطِبَ لَهُ فِي مَجْلِسِ يَزِيدَ ابْنِ معاوية - : أَيُّهَا النَّاسُ أُعْطِينَا سَيِّئًا وَفُضِّلْنَا بِسَيِّئٍ : وَفُضِّلْنَا بِأَنَّ مِثْلَ النَّبِيِّ الْمُخْتَارِ مُحَمَّدًا (ص) وَ مِثْلَ الصَّدِيقِ وَ مِثْلَ الطَّيَّارِ وَ ...

۲- و قال يعقوب بن سفيان: ذكر إسماعيل بن أبي أويس عن أبيه ، عن الحسن بن زيد : أن علياً أول ذكر أسلم ثم أسلم زيد بن حارثة حب النبي (ص) ثم جعفر بن أبي طالب (ع). (چهارمین مرد مسلمان جناب جعفر ابن ابی‌طالب (ع) گفته شده است.)

هر دو فردی شجاع بودند و در زمینه نظامی مهارت‌های بالایی داشته‌اند و در جنگ‌ها و نبردها موفقیت‌های قابل توجهی را کسب کرده‌اند. جعفر در فرماندهی جنگ موته به دستور پیامبر اکرم (ص) (عینی، پیشین: ج ۱۶، ۲۱۹) شجاعت خود را به نمایش گذاشت و دلاوری‌های حضرت امام علی (ع) در جنگ‌ها و لقب حیدر کرار نشان‌گر آن است. امیر مومنان امام علی (ع) در سالی که سفیان بن عوف غامدی^۱ از جانب معاویه به انبار حمله‌ور شد و مسلمانان را غارت کرد، در مسجد کوفه طی يك خطابه‌ی غرا چنین فرمود: قریش می‌گویند که علی سرباز سلحشور است، ولی با فنون نظامی آشنا نیست. وای بر این قوم از من جنگ‌جو تر و در میدان، جنگ آزموده‌تر چه کسی را می‌شناسند؟! بیست ساله بودم که جامه‌ی سربازی به بر کردم و اکنون شصت و پنج ساله‌ام که از عمرم می‌گذرد. من که چهل سال از عمرم در معرکه نبرد گذشته چگونه گمان می‌رود از فنون نظامی بی‌خبر باشم، ولی چه کنم که کسی گوش به فرمان من نمی‌دهد. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۴۴)

هر دو بخشنده و سخی بودند؛ جناب جعفر مساکین را دوست داشت و بهترین مردم به مساکین بود (بخاری، ۱۴۰۱: ج ۴، ۲۰۹؛ ابن اثیر، پیشین: ج ۱، ۲۸۸؛ ذهبی، پیشین: ج ۱، ۲۱۷؛ ابن البطریق، بی‌تا: (ب)، ۴۰۹ و عینی، پیشین: ج ۱۶، ۲۱۹) و پیامبر اکرم (ص) به ایشان ابوالمساکین گفته بود. (ضحاک، ۱۴۱۱: ج ۱، ۲۷۷) در این بخش‌ها و کمک به فقرا همسرش اسماء بنت عمیس نیز، مساعدت داشت و غذا برای فقرا فراهم می‌کرد. (الطبری، ۱۳۵۶: ج ۲۱۶) در بخش‌ها و اتفاق‌های حضرت امیر مومنان امام علی (ع) نمونه‌های زیادی ذکر شده است.

- هر دو از نظر عدالت و انصاف بسیار حساس بوده و همواره در تلاش برای مبارزه با ظلم و ستم بوده‌اند.

هر دو سخنران و سخنور بودند و در مواقع دفاع از اسلام یا تبلیغ پیامبر اکرم (ص) و اسلام پیش قدم بودند. سخنرانی جعفر در حبشه (ابن عبدالبر، پیشین: (الف)، ۱۳۷) و حضرت امیر بیان امام علی (ع) در خطبه‌های شان (ر.ک: نهج‌البلاغه) هم‌چون: خطبه بدون نقطه (کفعمی، ۱۴۰۲: ۹۶۸؛ ابن ابی‌الحدید، پیشین: ج ۱۹، ۱۴۰) شاهد بر مدعی است.

هر دو بر قرآن مسلط بودند و حافظ قرآن بودند؛ استفاده‌های امیر مومنان امام علی بن ابی‌طالب (ع) در خطبه‌ها و جعفر بن ابی‌طالب از قرآن همانند تلاوت سوره مریم در حبشه در مجلس نجاشی در بیان دیدگاه اسلام به حضرت مسیح این امر را ثابت می‌کند. (قرطبی، بی‌تا: ج ۶، ۲۵۵)

۱ سفیان بن عوف بن مغفل غامدی است. غامد نام قبیله‌ی از مردم یمن و از تیره قبیله ازد یعنی از دشمنان است و از طرف معاویه برای ایجاد هرج و مرج در بلاد تحت حکومت امیر مومنان امام علی (ع) مأموریت یافت.

هر دو در راه اعتقادات و اصول خود شهید شده‌اند و در مقابل دشمنان ایستادگی کرده‌اند. ابوالفرج اصفهانی، جناب جعفر را نخستین شخصیت از فرزندان ابوطالب که در اسلام به خاک و خون آغشته شد و در میدان نبرد شربت شهادت را نوش کرد، می‌داند. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۲۵)

جناب جعفر ابن ابی طالب^(ع) در جنگ موته (ذهبی، پیشین: ج ۱، ۲۱۱؛ نسایی، ۱۳۴۸ق: الف، ج ۵، ۶۹) به نقلی بیش از ۳۴ سالگی (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۲) و به نقلی در سن ۴۱ سالگی (ابن ابی‌الحدید، پیشین: ج ۱۵، ۷۳) و حضرت امام علی^(ع) در مسجد کوفه در سن ۶۳ سالگی، به دست دشمنان شان مظلومانه به شهادت رسیدند. (ابوالفرج اصفهانی پیشین: ۴۰)

این مشترکات اخلاقی و رفتاری در امام علی بن ابی‌طالب^(ع) و جعفر بن ابی‌طالب^(ع) دو ثمره دارد: ۱. رفتار این دو بزرگوار از پدر شان جناب ابوطالب فرا گرفته و به ارث بردند. ۲. این اعمال و رفتار، در فرزندان شان نیز، پدیدار گردیده و بدین جهت بین فرزندان دو خانواده، شباهت‌هایی وجود دارد و مشاهده می‌گردد.

۱.۱. معرفی خانواده جعفر: بررسی نسل و فرزندان جعفر و نقش آن‌ها در تاریخ اسلام

همسر جناب جعفر بن ابی‌طالب، اسما بنت عمیس بن معد بن تیم بن الحارث بن کعب بن مالک بن قحافه بن عامر بن ربیع بن عامر بن معاویه بن زید بن مالک بن نسر بن وهب‌الله بن شهران بن عفرس بن افتل و مادرش هند (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۲۸۴) خثعمیه صحابه است. (ابن حجر، ۱۳۹۰ق: ج ۷، ۵۲) نسایی در کتاب فضائل الصحابه نام جعفر بن ابی‌طالب و اسما بنت عمیس را ثبت کرده است. (نسایی، پیشین: (ج ۸۷)

ثمره ازدواج جعفر و اسما بنت عمیس پسرانی به نام‌های عبدالله و محمد و عون بود؛ هر سه در حبشه متولد شدند اسما تا زمان شهادت جناب جعفر در جنگ موته به او وفادار بود و با او زندگی کرده و تحت سرپرستی او بود. (ابن اثیر، پیشین: ج ۵، ۳۹۶) اسما بعد از رحلت پیامبر اکرم^(ص) مدافع ولایت حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) و درکنار حضرت فاطمه زهرا^(س) بود. «در محضر فاطمه زهرا^(س) و مانوس شدن با وی و همدم شدن فرزندان با امام حسن مجتبی^(ع) و امام حسین^(ع) در کسب بینش صحیح سیاسی و انتقال آن به فرزندان نقش اصلی را داشته است. اسما به این واسطه توانست، عشق نبوی و مهر علوی را در جان فرزندان جاری سازد. (عابدی، ۱۳۷۶: ۶) او پیوسته، در مقام دفاع از ولایت و اهل‌بیت^(ع) لحظه‌ای کوتاهی نکرده و در ایثار و از خود گذشتگی نسبت به ایشان سر از پا نمی‌شناخت. اسما به زعم آن‌که همسر خلیفه اول بود و در خانه او زندگی می‌کرد به دفاع از مقام ولایت پرداخت. اسما بنت عمیس از جمله راویان احادیث پیامبر اکرم^(ص) بود و فضایل

امیر مومنان امام علی (ع)^۴ را نیز، نقل کرده است.

عبدالله، اولین و بزرگ‌ترین پسر اسما و جعفر (عینی، پیشین: ج ۱۳، ۷۹) و اولین مولود مهاجران مسلمان در حبشه بود. (ابن عبدالبر، پیشین: (الف)، ج ۳، ۸۸۲؛ عینی، پیشین: ج ۲۱، ۶۶) کنیه عبدالله، ابوجعفر بود که ریش زردی داشت و در سال ۸۰ هجری، (سال حجاف) در سن ۸۰ سالگی (ابن حبان، ۱۳۹۳ ق: ج ۳، ۲۰۷؛ ابن خیاط العصفري، بی‌تا: ۳۱) و به نقلی ۸۴ یا ۸۵ سالگی یا ۹۰ سالگی در مدینه درگذشت. (الطبري، پیشین: ۲۲۱؛ ابن عنبه، ۱۳۸۰ ق: ۳۸) والی مدینه ابان بن عثمان بر او نماز خواند در بقیع به خاک سپرده شد. (ابن عبدالبر، پیشین: (الف)، ج ۳، ۸۸۲) او سفرهایی به کوفه، شام و بصره داشت. (ابن عساکر، پیشین: ج ۲۷، ۲۵۱؛ ابن خیاط العصفري، پیشین: ۳۱) محمد پسر دوم جناب جعفر بن ابی طالب بود که برای او کنیه‌ای در منابع ذکر نشده است. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۵) آنان به همراه پدر و مادر خود به هنگام فتح خیبر از حبشه به مدینه برگشتند. (ابن عبدالبر، پیشین: (الف)، ج ۳، ۸۸۲) اولاد جعفر در مدینه سکنی گزیدند و هم‌چنان بعد از شهادت جعفر در مدینه ماندند؛ حموی از منطقه‌ای به نام طحله خبر می‌دهد که ناحیه‌ای در عرض مدینه برای آل جعفر بوده است. (العینی، پیشین: ج ۲۱، ۶۶؛ ابن حجر، پیشین: ج ۹، ۴۸۸)

عبدالله، از روایان احادیث پیامبر اکرم (ص)^۵ بوده است (طوسی، ۱۴۰۴: (الف)، ۴۲) و نزد رجال شناسان شیعه ثقه است. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۲۱۶) هرچند الغارات او را قلیل الروایه معرفی کرده است (الثقفي، بی‌تا: ج ۲، ۶۹۵) و مسند احمد چند صفحه را به حدیث عبدالله بن جعفر، اختصاص داده است. (احمد بن حنبل، بی‌تا: ج ۱، ۲۰۳) روایت‌ها و گزارش‌های تاریخی از نسل جعفر از جانب مادرشان اسما بیان شده است. (شافعی، ۱۴۰۳ ق: ج ۱، ۲۷۴) عبدالله همراه حسنین (ع)^۶ حضور و حیات پیامبر اکرم (ص)^۷ را درک کرده و سنت و گفتار و رفتار پیامبر اکرم (ص)^۸ را مشاهده کردند. بعد از شهادت جعفر، فرزندان تحت کفالت و سرپرستی مادرشان بودند که در بعضی منابع به پرستار تعبیر شده است (ابن عبدالبر، ۲۰۰۰ م: (ج)، ۸، ۴۰۲) و پیامبر اکرم (ص)^۹ نیز به آنان عنایت ویژه‌ای داشتند و از مادرشان می‌خواستند که فرزندان جعفر را از چشم بد، (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۶۰، ۱۷)^{۱۰} محافظت کند. این عمل کرد پیامبر اکرم (ص)^{۱۱} با خانواده جعفر بن ابی طالب سبب برجسته شدن آنان در

۱. وروی آن بنی جعفر بن ابی طالب کانوا غلمانا بیضاء، فقالت: أسماء بنت عمیس: یا رسول الله (ص)، إن العین إليهم سريعه، أفأسترقی لهم من العین؟ فقال (ص): نعم. وروی أن جبرئیل (ع) رقی رسول الله (ص) و علمه الرقیه و هی: «بسم الله أرقیک من کل عین حاسدالله یشفیک» وروی عن النبی (ص) أنه قال: لو کان شیء یسبق القدر لسبقته العین.

اجتماع آن روز، شد بدین سبب فرزندان جعفر دارای جایگاه و پایگاه خانوادگی و اجتماعی قوی شدند. با وجود مشترکاتی میان فرزندان امیر مومنان امام علی بن ابی طالب^(ع) و جناب جعفر بن ابی طالب^(ع)، ولی حضرت امام علی^(ع) و فرزندان ایشان به دلیل علم، عصمت و فضایل دیگر، بر آنان برتری دارند. ابن ابی الحدید به رتبه و فضیلت در خاندان ابوطالب اشاره داشته است و در میان مسلمانان، حضرت امیر مومنان امام علی بن ابی طالب^(ع)، بعد پسران شان امام حسن مجتبی^(ع) و امام حسین^(ع)، سپس حضرت حمزه و سپس جناب جعفر بن ابی طالب را افضل، بر می شمارد و افضل را گرمی تر نزد خدا و در روز جزا درجه بالاتری داشتن، معنا کرده است. (ابن ابی الحدید، پیشین: ج ۱۱، ۱۲۰) مصاحبت فرزندان جناب جعفر با اولاد علی بن ابی طالب^(ع) در نسل آنان دوام داشته و نوه های جعفر همراه و در کنار امامان معصوم و اطهار^(ع) بودند. (کلینی، ۱۳۶۳ ق: ج ۱، ۳۱۴؛ طوسی، بی تا: (د)، ۴۰) از این رو، پسران جعفر و دختران امام علی بن ابی طالب^(ع) از خاندانی هستند که به دلیل اشتراک در زمان زیست و نسب و روش تربیتی دارای نقاط مشترک هستند که می توان بسیاری از خصلت ها و اخلاقیات مانند سخاوت و بزرگواری و آزادگی را تراش پدران شان دانست، که به فرزندان شان رسیده است.

محمد و عون دیگر، پسران جناب جعفر بودند و بنا بر نقلی عون در فتوحات زمان خلافت عمر و در تستر کشته شده و عقبه ندارد (ابن اثیر، پیشین: ج ۴، ۱۵۷) و شوشتری او را از شهدای کربلا می داند که در سن ۶۵ سالگی، به شهادت رسیده است. (شوشتری، ۱۳۸۴ ق: ۵۰) محمد در جنگ با شام (صفین) عمویش را همراهی کرده و در این جنگ شهید شده است. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۹) الاستیعاب ذکر کرده که محمد نیز در تستر کشته است. (ابن عبدالبر، پیشین: (الف)، ج ۳، ۱۳۶۸)

اما در انساب الاشراف (البلاذری، ۱۳۸۴ ق: ۳۲۲)، بلاذری آورده است: عون و محمد هردو در صفین به شهادت رسیدند و ابن بصریون بودند، که گمان می کردند، که آنان در فتح تستر در اهواز کشته شدند. نقل هایی که محمد را شهید طف بر می شمارند با محمد بن عبدالله بن جعفر اشتباه گرفته اند. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۲۱) رجال شیخ طوسی عون را از اصحاب امیر مومنان امام علی^(ع) ذکر کرده است. (طوسی، ۱۴۰۴ ق: (الف)، ۷۲) ولی عون را از راویان حضرت امام علی^(ع) بر نمی شمارد و از عبدالله (همان، ۷۰) و محمد (همان، ۸۱) نقل روایت کرده است و با وجود هم عصر بودن این دو با امیر مومنان امام علی^(ع) روایت زیادی از ایشان نقل نشده است.

نسل جناب جعفر به دعای پیامبر اکرم^(ص) (فقال^(ص): اللهم اخلف جعفر في أهله و بارك لعبدالله

فی صفقه یمینه) (ابن قتیبه، بی تا: ۸۹) از عبدالله تداوم یافت. آمار نسل جناب جعفر طیار تا سال ۲۲۷ هجری و در مدینه ۲۳۳ مرد و ۲۴۰ زن بوده است. (ابی نصر بخاری، ۱۴۱۳ ق: ۸۷)

۲.۱. بررسی ارتباطات آل جعفر با دختران حضرت فاطمه زهرا (س)

علاوه بر ارتباط نسبی بین دو خانواده‌ی جناب جعفر و امام علی بن ابی طالب (ع) که منشاء محبت و احترام و احساس مسؤولیت گردید. پس از آن که زینب کبری (س) دختر امام علی بن ابی طالب (ع) به سن رشد رسید، خواستگاران بسیاری داشت، که برخی از آنان از اشراف و روسای قبایل عرب بودند. آنان گمان داشتند به‌خاطر ثروت شان یا منصبی که در جامعه دارند، می‌توانند به افتخار ازدواج با زینب کبری (س) دختر امام علی (ع) نایل آیند. به‌عنوان نمونه، اشعث بن قیس که از ثروت‌مندان یکی از قبایل عرب به شمار می‌آمد، که حضرت زینب کبری (س) را از پدرش، خواستگاری کرد؛ اما امیر مومنان امام علی (ع) درخواست او را رد کرده و او را به‌خاطر غروری که سبب جراتش در این خواستگاری شده بود، سرزنش کرد. (القمی، پیشین: ج ۳، ۳۰۱) خواستگاری اشعث بن قیس از حضرت زینب تنها پیشنهاد ازدواج او با خاندان پیامبر اکرم (ص) نیست او پیش‌تر خواهرش قیله را به پیامبر اکرم (ص) پیشنهاد کرد (البغدادی، بی تا: ۸۵) و دخترش را با فریب و نیرنگ طراحی شده برای همسری امام حسن مجتبی (ع) به امام علی (ع) پیشنهاد داد و مسبب ازدواج او با امام حسن مجتبی (ع) شد (بلاذری، پیشین: ج ۲، ۳۶۹) و خود نیز، خواستگار زینب کبری دختر امیر مومنان امام علی (ع) شد. (القمی، پیشین: ج ۳، ۳۰۱) معمولاً غایت این‌گونه پیشنهاد ازدواج‌ها حدیث پیامبر اکرم (ص) است، که فرمود: «کل نسب و سبب منقطع یوم القیامه إلا نسبی و سببی و کنت قد صحبتته فأحببت أن یکون هذا أيضا» (الطبرانی، ۱۴۱۵ ق: ج ۴، ۲۵۷؛ ابن عنبه، ۱۳۸۰ ق: ۸) البته سوء استفاده‌های سیاسی هم در آن پنهان بوده است. این وصلت‌ها که از زمان پیامبر اکرم (ص) به‌وجود آمد؛ هم‌چنان در خاندان پیامبر اکرم (ص) نیز استمرار داشت، تا خود را منتسب به خاندان پیامبر اکرم (ص) در اجتماع مسلمانان معرفی کنند. چنان‌که این هدف در سخن خلیفه اول دیده می‌شود که به واسطه ازدواج پیامبر اکرم (ص) با دخترش گفت: ما خاندان رسول خدا (ص) و تخم او هستیم که از او خارج شد و هیچ کس او را انکار نکرد. (البهوتی، ۱۴۱۸ ق: ج ۴، ۳۴۸)

افراد معاصر امیر مومنان امام علی (ع) مانند اشعث ابن قیس، به دنبال استفاده از بنیان دامادی به‌منظور کسب قدرت و شاید خلافت بودند؛ اما این رفتار در زمان عثمان با داماد کردن مروان بن

۱ قال الصدیق رضی الله عنه فی محفل من الصحابة: نحن عتره رسول الله (ص) و بیضته التي تفقأت عنه و لم ینکره أحد

حکم (ابن حجر العسقلانی، ۱۴۱۵ق: ج ۴، ۳۷۹) و تقویت نقش سیاسی دامادها و دستیابی به مشاوره خلیفه سوم، تبدیل به یک امر سیاسی گردید. اشعث بن قیس نیز، با ازدواج با دختر خلیفه چهارم، از این قاعده‌ی دامادی بهره برد. ازدواج با دختران حضرت فاطمه زهرا^(س) به طور اخص و دختران امیر مومنان امام علی^(ع) به طور اعم در بنیان دامادی مجزا و مستثنی نبود.

هرچند در قرآن کریم، سهم ذوی القربی و خاندانی حضرت پیامبر اکرم^(ص) تنها به بنی هاشم اختصاص یافته است. از آن جایی که پیامبر اکرم^(ص) بنی هاشمی هستند، تنها بنی هاشم به عنوان خاندان پیامبر اکرم^(ص) و اهل بیت^(ع) مطرح هستند و به واسطه ارتباط سببی حکم عترت نمی تواند برقرار شود. الکحلّاتی بنی هاشم را به آل علی^(ع)، آل جعفر، آل عقیل، آل عباس و آل حارث محدود کرده است و آل ابولهب را به خاطر که اسلام نیاورند، از این محدوده، خارج دانسته است. (الکحلّانی، ۱۳۷۹ق: ج ۲، ۱۴۸) در تعریف الکحلّاتی، معیار این گزینش مشخص نیست. اگر فرزندان عبدالمطلب مطرح باشند، باید همه‌ی فرزندان را دربر گیرد. در حالی که با استناد به آیه ذوی القربی،^۱ (اسراء/ ۲۶) عترت، تنها، به خویشاوندان نزدیک پیامبر اکرم^(ص) اطلاق می شود. بنابراین، بنی هاشم آل علی و آل جعفر به خاطر اشتراک در کفالت پیامبر اکرم^(ص) از آنها و وجه مشترک بین دو خاندان؛ خویشاوندی نزدیک تری با پیامبر اکرم^(ص) دارند و در رابطه با برقراری ارتباط سببی بین آل علی و آل جعفر به دلیل بهره‌مندی قرابت و انتساب به خاندان پیامبر اکرم^(ص) سوء استفاده از اصل دامادی مطرح نیست؛ زیرا هر دو خاندان از این جایگاه و امتیاز برخوردارند و تنها برای افراد غیر آنان صدق می کند.

یکی از روایت‌های مشهور، درباره خاندان جعفر این است که رسول خدا به فرزندان علی و جعفر نگاهی انداخت و فرمود: دختران ما برای پسران ما هستند و پسران ما برای دختران ما. (صدوق، بی تا: ج ۳، ۳۹۳؛ ابن شهر آشوب، ۱۳۷۶ق: ج ۳، ۳۰۵) آل جعفر سعی داشت، تا آن جا که ممکن است فرزندان خود را به عقد پسر عموها و یا آل علی در آورند، تا وصیت رسول خدا و شرافت نسب خود را حفظ کنند.^۲ اولین ازدواج اولاد جعفر با علویان ازدواج عبدالله بن جعفر بن ابی طالب^(ع) با زینب کبری^(س) است. (بیهقی، ۱۴۲۸ق: ج ۱، ۲۳)

بنا بر نقل قندوزی امیر مومنان امام علی^(ع) عبدالله بن جعفر را بدین امر سزاوارتر دید و حضرت

۱ «وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ»؛ ای رسول خدا(ص)! تو خود حقوق خویشاوندان و ارحام خود را ادا کن!

۲ نگاهی تحلیلی به ازدواج‌های خاندان جناب جعفر بن ابی طالب تا قرن ۵ هجری، با تکیه بر روایت پیامبر اکرم(ص)، محمد مهدی فقیه جلالی بحر العلوم هنوز به چاپ نرسیده و توسط استاد به بنده داده شده است.

زینب را به ازدواج او در آوردند. (قندوزی، ۱۴۱۶: ج ۳، ۱۴۸) امیر مومنان حضرت امام علی (ع) مهریه‌ی زینب کبری (س) را به میزان مهریه‌ی مادرش حضرت فاطمه زهرا (س) قرار داد. ثمره ازدواج زینب بنت علی (ع) با عبدالله بن جعفر اولادی به نام‌های علی، عون اکبر، عباس، محمد و ام کلثوم بودند. (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۴۶۵؛ قندوزی، همان) دوام آن در علی بن عبدالله معروف علی الزینبی بوده است. فقط از عبدالله نسل تداوم داشته و محمد و عون عقبه نداشتند. (ابن عبدالبر، پیشین: (الف)، ج ۳، ۱۲۴۷) هر چند در منابع از دختری برای محمد نام برده یا نقل روایت شده است. (الطبري، ۱۳۵۶ق: ۱۱۷؛ شافعی، ۱۴۰۳ق: ج ۱، ۳۱۲) در عمده الطالب دو پسر به نام‌های عبدالله و قاسم و چند دختر برای محمد ذکر کرده است. (ابن عنبه، پیشین: ۳۷) در تعداد فرزندان عبدالله و حضرت زینب اختلافاتی در منابع وجود دارد برخی ۵ فرزند به نام‌های علی، عون اکبر، عباس، محمد و ام کلثوم بر می‌شمردند، (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۴۶۵؛ بلاذری پیشین: ج ۲، ۶۷) برخی ۴ فرزند (طبرسی، ۱۴۱۷ق: ج ۱، ۳۹۶) و شیخ مفید تنها به دو فرزند عبدالله که در کربلا بوده و شهید شده‌اند، اکتفا کرده و مادر این دو را که حضرت زینب یا بانوی دیگری است؟ مشخص نکرده است. (مفید، ۱۴۱۴ق: ج ۲، ۶۸-۶۹) در حالی که در رجال ابن داوود، مادر محمد بن عبدالله که در کربلا به شهادت رسیده است، را زنی به نام خواصا بنت حفصه می‌داند. (ابن داوود الحلی، ۱۳۹۲ق: ۱۶۷) برخی مانند ابن حبان، فرزندان حضرت زینب را جعفر اکبر، ام کلثوم و ام عبدالله برمی‌شمارد. (ابن حبان، پیشین: ج ۲، ۱۴۴) در نهایت این اختلافات سبب شده است، که آمار مشخصی از فرزندان حضرت زینب کبری (س) وجود نداشته باشد. شیخ عباس قمی در جمع‌بندی این اقوال برای عبدالله بن جعفر بیست پسر و به قولی بیست و چهار پسر دانسته که در میان آنان، معاویه بن عبدالله بن جعفر وصی پدرش عبدالله بوده است. (قمی، ۱۳۲۸ق: ج ۱، ۲۰۵) ماحصل بررسی روایاتی که از نسل عبدالله بن جعفر از منابع انساب بیان شده به دست می‌آید؛ ادامه‌ی نسل عبدالله بن جعفر^۱ از پسرانش علی، (علامه حلی، ۱۴۱۲ق: (ب)، ج ۱، ۲۴۴) اسماعیل (ابوالفرج الاصفهانی، پیشین: ۳۹۳) و معاویه (ابن حزم، بی‌تا: ج ۷، ۲۹۵) تداوم یافته است و اگر مادر علی بن عبدالله بن جعفر را حضرت زینب کبری (س) بدانیم، علی بن عبدالله بن جعفر، ثمره‌ی اتصال و استمرار شاخه علوی و جعفری است.

آل جعفر، در مناطق مختلف مثل مصر و شهرهای مختلف ایران مانند زنجان و طبرستان و

۱ این آمار از بررسی روایات در منابع توسط نویسنده به دست آمده و در جایی ثبت نشده است.

عراق و حجاز و موصل و بغداد پراکنده بودند. در معجم قبائل العرب از منطقه‌ای در مصر به نام الزیانبه که طایفه‌ای از قریش عدنانیه که منسوب به علی بن عبدالله بن جعفر بن ابی طالب (ع) و مادرشان زینب بنت علی بن ابی طالب (ع) هستند نام می‌برد. (کحاله، ۱۳۸۸ ق: ج ۲، ۴۸۸)

علاوه بر عبدالله که با زینب دختر امام علی بن ابی طالب (ع) و فاطمه زهرا (س) وصلت کردند؛ دیگر پسر جناب جعفر بن ابی طالب (ع) به نام محمد با ام کلثوم دختر کوچک‌تر امام علی بن ابی طالب (ع) پیوند زندگی بست. (ابن حجر، پیشین: (ج)، ۳، ۳۷۲؛ ابن اثیر پیشین: (ج)، ۴، ۳۱۳) بعد از این که محمد بن جعفر در جنگ صفین به شهادت رسید، (همان) به نکاح عون بن جعفر در آمد. (ابن حبان، پیشین: ج ۲، ۱۴۴) در اغلب منابع اهل سنت خبر از ازدواج ام کلثوم با عمر می‌دهند (الصنعانی، بی‌تا: ج ۱۰، ۱۵۴) که بعد از مرگ عمر با عون و محمد بن جعفر ازدواج کرده است. ازدواج ام کلثوم بنت امام علی (ع) با عمر مورد تأیید عالمان شیعه نیست و کتاب‌هایی بر نقد و رد آن نگاشته شده است.^۱

ابن سعد، در رابطه با ازدواج‌های ام کلثوم بنت علی بن ابی طالب (ع) این چنین آورده است: ام کلثوم، ابتدا با عون بن جعفر و بعد از مرگ او با محمد بن جعفر ازدواج کرد و بعد از محمد و رحلت خواهرش زینب کبری (س)، تحت سرپرستی عبدالله بن جعفر قرار گرفت. (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۶۳۳) البته ازدواج ام کلثوم با عبدالله در برخی منابع نقد و رد شده است. دلیل رد آنان این است، که ام کلثوم در حیات امام حسن مجتبی (ع) و امام حسین (ع) از دنیا رفته است و امام حسن مجتبی (ع) بر او نماز خوانده است. پس چگونه ممکن است ام کلثوم بعد از حضرت زینب کبری (س) زنده بوده و با عبدالله بن جعفر بن ابی طالب (ع) وصلت کرده باشد؟ (موسوی الهندی، بی‌تا: ۱۵۰ - ۱۵۴) هرچند این استدلال با اخبار حضور ام کلثوم در کربلا سازگاری ندارد.

بنابراین، مسبب اصلی این ازدواج‌ها خواست امیر مومنان امام علی (ع) بوده است، که نقش پدری برای دختران خود و پسران برادر خود داشته است. ظاهراً حضرت امیر مومنان امام علی (ع) به دختران خود به خصوص فرزندان حضرت فاطمه زهرا (س) حساسیت بیش‌تری داشته و اجازه ازدواج با ناهالان را نمی‌داده است. علاوه بر آن، در این ازدواج‌ها، دو خانواده که حضرت امام علی (ع) نقش سرپرستی آن را به عهده داشته است، به سامان می‌رسند.

در بعضی نقل‌ها آمده است: معاویه بن ابوسفیان (م ۶۰ ق) زینب دختر عبدالله بن جعفر را برای پسرش یزید بن معاویه (م ۶۴ ق) خواستگاری کرد (که حداقل سه سال قبل از ولادت زینب بنت عبدالله

۱ در این باره، ر. ک: المسائل السروریة، مفید ص ۹۰ و کتاب «ازدواج ام کلثوم با عمر» اثر علی حسینی میلانی و «ازدواج ام کلثوم با عمر» اثر آیت‌الله محمد هادی معرفت.

بن جعفر فوت شده بود) که عبدالله بن جعفر امر او را به دایی اش، حضرت امام حسین^(ع) واگذار کرد و امام حسین^(ع) مانع این ازدواج شدند و او را به ازدواج قاسم بن محمد بن جعفر در آوردند. این اولین ازدواج آل جعفر با آل جعفر بوده است؛ بعد از مرگ قاسم، حجاج او را به ازدواج خود در آورد که به دستور عبدالملک او را طلاق داد. (مصعب زیبری، بی تا: ۸۳) در برخی نقل دیگر، گفته اند: زینب دختر عبدالله بن جعفر همسر خالد پسر یزید بن معاویه شد. (ابن عساکر، پیشین: ج ۶، ۱۷۲؛ بلاذری، پیشین: ج ۵، ۳۸۵)

علاوه بر آن آمده است: عبدالملک بن مروان هم دختر حضرت زینب را گرفت و این طوری داماد پیامبر اکرم (ص) شده و بعد از وصل به مقام دامادی پیامبر (ص)، وی را طلاق داده است (مصعب زیبری، پیشین: ۸۳؛ ابن عساکر، پیشین: ج ۷۰، ۲۰۰؛ مزی، ۱۴۰۶: ج ۳۵، ۳۲۶؛ ابن حجر، پیشین: (د)، ج ۱۲، ۴۰۷) سؤالی مطرح است آیا ازدواج خاندانی در آن زمان فرهنگ اجتماع و عرف بوده است؟

در بررسی های وضعیت اجتماعی ازدواج در جاهلیت و بعد از اسلام حاکی از این است، که معمولاً ازدواج قبیلگی ترجیح داشته است، ولی ازدواج هایی با غیر نیز، صورت می گرفته است و در عصر جاهلیت هوس خواهی و رسومات جاهلی نیز دخیل بوده (ازدواج ضعیفه) و ممکن بود قبيله قدرت مند از قبيله ضعیف با توسل به زور دختر مورد علاقه را برباید (ازدواج خطب). در عصر نبوی و پسانبوی معیارهای دیگر، مورد نظر اسلام مطرح شد، اما با نگاهی کلی به ازدواج های علویان ارتباط سببی با طالبیان ترجیح داشته و بیش تر این ارتباطات و ازدواج های درون خاندانی بوده است.

۲. بررسی علل و تاثیر ازدواج دختران حضرت زهرا^(س) با پسران جعفر

در بیان علت ازدواج پسران جعفر با دختران حضرت فاطمه زهرا^(س) می توان گفت: به طور مسلم، امیر مومنان امام علی^(ع) برای وصلت دخترانش ملاک هایی را مطابق با قرآن و سنت پیامبر اکرم^(ص) در عرصه های مختلف مد نظر داشتند. این ملاک ها در سه عرصه اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی مطرح بود. به نظر می رسد؛ در این پیوندها اعتقاد به خدا و کتاب الله و سنت رسول الله از مسلمات و از مهم ترین مقوله ازدواج آنان به حساب می آمده است. ملاک اخلاقی مانند حسن خلق، صبوری و ارتباط حسنه با خانواده از دیگر ملاک های ازدواج بود. در عرصه اجتماعی ملاک، هم کفو بودن است؛ هم کفو بودن، مورد تاکید پیامبر اکرم^(ع) نیز بوده است. (کلینی، ۱۳۶۳: ج ۵، ۳۳۷ ح ۲)

در خلال بحث هم کفو بودن، شریف بودن نیز ذکر می شود و حکم در ازدواج شریف با شریف است و در توصیف آن اختلافاتی وجود دارد. بهوتی عالم حنبلی، شریف را این گونه بیان کرده است: اهل عراق شریف را بنی العباس می دانند و اهل مصر علویان از نسل امام حسن مجتبی^(ع) و امام حسین^(ع) شریف می دانند و بر آل جعفر و بر آل علی متوقف کردند گروهی فتوا دادند که شریف دو نیم

شود و خاندان جعفر نصف آن را می‌گیرند هر چند یکی باشند و این مطابق یکی از دو قول اهل سنت است. (بهوتی، ۱۴۱۶ ق: ج ۴، ۳۴۸)

هم کفو بودن چند بعد دارد: مهم‌ترین آن، تساوی در اسلام است، که همان اقرار به شهادتین و تساوی در ایمان که آن اقرار به امامان اطهار^(ع) است. (طوسی، پیشین: ب، ج ۲، ۳۰۸) قرآن کریم در همین زمینه می‌فرماید: «ولا تنکحوا المشرکات حتی یومنن ولامه مؤمنه خیر من مشرکه و لو اعجبتکم و لا تنکحوا المشرکین حتی یومنوا و لعبد مؤمن خیر من مشرک و لو اعجبکم اولئک یدعون الی النار واللّه یدعو الی الجنه» (بقره/ ۲۲۱)

این ملاک‌های در پیوند دختران حضرت امام علی^(ع) با پسران جناب جعفر بن ابی‌طالب^(ع) لحاظ شد. پسران جعفر طیار به دلیل قرب و شباهت در پرورش، تربیت، اخلاق و منش با فرزندان امیر مومنان امام علی^(ع)، کفو اعتقادی، اخلاقی و اجتماعی برای دختران حضرت امام علی ابن ابی‌طالب^(ع) محسوب می‌شدند. در طبقات آمده است: وقتی از غیر بنی هاشم از ام کلثوم خواستگاری کردند، حضرت امام علی^(ع) فرمودند: إنما حبست بناتی علی بنی جعفر (ابن سعد، پیشین: ج ۸، ۴۶۳) این بدان معناست، که پسران جعفر ابن ابی‌طالب^(ع) کفو مناسب برای دختران امیر مومنان امام علی^(ع) بودند و هاشمیان بر دیگران ترجیح داشتند. (موسوی الهندی، پیشین) در ذخایر العقبی آمده است: حضرت امیر مومنان امام علی^(ع) دخترانش را به ازدواج بنی عقیل و بنی العباس در آوردند به غیر از حضرت زینب و ام کلثوم که با پسران جعفر بن ابی‌طالب تزویج شدند. (الطبری، پیشین: ۱۱۷) در بررسی ازدواج‌های دیگر در علویان حکایت‌گر این است، که روند هم‌کفو بودن نسبی از هاشمیان در بین آنان مرسوم بوده است و معمولاً فرزندان هاشمی با هاشمی پیوند داشتند و آن یک نوع کمال محسوب می‌شد مانند ازدواج لبابه بنت عبدالله (بن عباس) با علی بن عبدالله بن جعفر بن ابی‌طالب (الحاکم النیسابوری، بی‌تا: ج ۳، ۵۴۵) این‌گونه ازدواج‌های در نسل‌های بعدی علوی و جعفری نیز ادامه داشته است مانند ازدواج محمد بن زید بن علی بن الحسن بن علی بن ابی‌طالب^(ع) با فاطمه بنت علی بن جعفر بن اسحاق بن علی بن عبدالله بن جعفر بن ابی‌طالب. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۴۳)

حضرت امام علی^(ع) اهتمام داشتند فرزندان شان به‌خصوص، دختران شان با طالبیان از نسل عقیل و جعفر وصلت کنند و دختران حضرت زهرا را با خانواده جعفر بن ابی‌طالب پیوند زدند که بنا بر

شواهد حالیه و مقالیه در این ارتباط سببی سفارشات پیامبر اکرم (ص)^۱ (ابن بابویه، ۱۴۰۶ ق: ۳۵۵) و توجه و اهمیت ایشان به هر دو خانواده و نقش اسما بنت عمیس برجسته و موثر بوده است. فرزندان جعفر علاوه بر این که متأثر از تربیت مادرشان اسما بنت عمیس بودند، از تربیت عموی خود نیز، اثر پذیری داشتند و تا آخر در کنار عموی خود ایستادند و در عرصه‌های سیاسی گرایش به امیر مومنان امام علی (ع)^۲ داشتند. (طبرسی، ۱۴۰۶ ق: ب، ج ۲، ۳ به نقل از: سلیم بن قیس)

اهمیت در ازدواج‌های پسران جناب جعفر و دختران حضرت فاطمه زهرا (س)^۳ شاید در ظاهر سرپرستی دو خانواده باشد؛ اما این ازدواج‌ها، فراتر از رابطه‌ی دختر عمو و پسر عمو بوده است؛ زیرا قبل از این ازدواج‌های دختر عمو و پسر عموهایی در بنی هاشم وجود داشت، ولی رابطه‌ی خانوادگی عامل اصلی نبوده است. مانند ازدواج پیامبر اکرم (ص)^۴ با حضرت خدیجه (س)^۵ و یا ازدواج حضرت امام علی (ع)^۶ و حضرت فاطمه زهرا (س)^۷ که علت اصلی، رابطه‌ی خویشاوندی نبوده، بلکه اصل عصمت و همسانی در جایگاه معنوی موثر بوده است.

شاید در ازدواج دختران حضرت فاطمه زهرا (س)^۸ و پسران جعفر طیار، رابطه‌ی دختر عمو و پسر عمومی در ظاهر نمایان باشد، ولی احتمال عامل دیگری، داده می‌شود که مد نظر امیر مومنان امام علی (ع)^۹ قرار داشت و آن زمینه‌سازی برای کربلا بوده است. پسران جعفر در مسایل دینی و شرعی از رهبری امام علی (ع)^{۱۰} پیروی می‌کردند و مورد اعتماد حضرت بودند. بنی جعفر بعد از امیر مومنان امام علی (ع)^{۱۱} به امامت اوصیای ایشان معتقد شدند (صدوق ۱۴۰۴ ق: (د)، ج ۲، ۳۶؛ طوسی، پیشین: (د)، ۳۸) و از مقام امامت و فقاہت شان دفاع کردند. به‌طوری که وقتی معاویه از علت تعظیم و تکریم عبدالله بن جعفر به امام حسن مجتبی (ع)^{۱۲} و امام حسین (ع)^{۱۳} پرسید: او در پاسخ به دفاع و حمایت از امامان پرداخت. (سلیم بن قیس، ۳۶۲؛ طبرسی، پیشین: (ب)، ج ۲، ۳) محقق کرکی از ارسال نامه‌ای عبدالله بن جعفر به امام حسن مجتبی (ع)^{۱۴} و پرسش فقهی از ایشان خبر می‌دهد (محقق الکرکی، ۱۴۰۹ ق: ج ۱، ۲۲۷) که حاکی از پذیرش اعتقاد امامت امامان است. بنی جعفر در جنگ‌های اسلامی و در سیاست و امور اجتماعی عصر امیر مومنان امام علی (ع)^{۱۵} مشارکت داشتند و همچنین بیش‌تر خاندان جعفر بن ابی طالب (ع)^{۱۶} با امامان معصوم (ع)^{۱۷} در دوره‌های مختلف همراه بودند (الصفار، ۱۴۱۴ ق: ۳۶۵) و از راویان احادیث آن بزرگواران، شمرده می‌شدند. (کلینی، پیشین: ج ۱، ۳۱۴؛ طوسی، پیشین: (د)، ۴۰؛ ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۲۰۱)

۱ و نروى أن رسول الله (ص) نظر إلى ولدی أمير المؤمنين (ع)، الحسن (ع) و الحسين (ع) و بنات جعفر بن أبی طالب (ع)، فقال: «بنونا لبناتنا و بناتنا لبنينا» و روی: «لا تقطع أوداءک فیطفی نورک»

ارتباطات نسبی و سببی دختران حضرت فاطمه زهرا^(س) با پسران جعفر طیار دارای علل و آثار مختلفی است که در چند حیطه و عرصه فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بررسی می‌شود.

۱.۲. عرصه فرهنگی - اجتماعی

اولین ثمره‌ی این ارتباطات چه رابطه‌ی خویشاوندی باشد چه نباشد، تقویت وحدت و ارتباطات نسبی بین دو خانواده است و همچنین ارتباطات سیاسی و اجتماعی بین اعضای خانواده‌ها را تقویت می‌کند و به نوعی می‌تواند نقشی در تحکیم نیروهای اسلامی در جامعه ایفا کند. این ارتباط نزدیک بین خانواده‌های اهل بیت^(ع) سبب تقویت اتحاد در برابر تهدیدات خارجی و داخلی گردید. افزون بر آن در تعلیم و تربیت نسل جوان موثر شد. آن‌ها به عنوان مرجعی برای دانش و علم و همچنین نمونه‌ای برای رفتار و اخلاق، تاثیر بزرگی بر نسل جوان داشته و به تربیت نسلی با ارزش‌ها و اصول اسلامی کمک کرده‌اند.

در مرحله دوم سرمایه‌گذاری جامعه انسانی سالم و معتقد برای آینده‌ی نزدیک و دور از نمونه اثرات این گونه ارتباط در عرصه اجتماعی است. این انسان‌های صحیح اعتقاد در جامعه می‌توانند نقش آفرین باشند و اجتماع را به سوی صدق و ثواب رهنمون باشند. فرزندان حضرت زینب کبری^(س) را جعفر اکبر، ام کلثوم و ام عبدالله برمی‌شمارد. (ابن حبان، ۱۳۹۳ ق: ج ۲، ۱۴۴)

ماحصل بررسی روایاتی که از نسل عبدالله بن جعفر از منابع انساب بیان شده به دست می‌آید: ادامه نسل عبدالله بن جعفر^۱ از پسرانش علی، (علامه حلی، پیشین: (الف)، ج ۱، ۲۴۴) اسماعیل (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۹۳) و معاویه (ابن حزم، پیشین: ج ۷، ۲۹۵) تداوم یافته و اگر مادر علی بن عبدالله بن جعفر را حضرت زینب^(س) بدانیم علی بن عبدالله بن جعفر ثمره‌ی اتصال و استمرار شاخه علوی و جعفری است.

ازدواج این دو خاندان در همین جا ختم نمی‌شود و ازدواج صالح بن معاویه بن عبدالله بن جعفر با فاطمه دختر امام حسین^(ع) که از هردو عقبه، (مروزی، ۱۴۰۹ ق: ۵۴) در تاریخ ثبت شده است. در کتاب المجدی آمده است: فاطمه با معاویه بن عبدالله الجواد بن جعفر ازدواج کرد و یزید، صالح، حماده، زینب و حسین را به دنیا آورد (العلوی، ۱۴۰۹ ق: ج ۱، ۳۶) و ازدواج آل جعفر طیار با سادات حسنی مانند ازدواج عبدالله بن قاسم بن اسحاق بن عبدالله بن جعفر با دختر قاسم بن حسن بن زید بن حسن^(ع) (الحسینی الزبیدی، ۲۰۱۲ م: ۷۶) حسینی و موسوی و پسر خالگی محمد بن قاسم بن

۱. این آمار از بررسی روایات در منابع توسط نویسنده، به دست آمده و در جایی ثبت نشده است.

اسماعیل بن عبدالله بن جعفر طیار با امام صادق (ع)^(۴) (همان، ۷۱) و ده‌ها ازدواج دیگر، استمرار داشته است که نشان از تداوم ازدواج بین این دو خاندان دارد.

اضافه بر این مطالب فرزندان جناب جعفر در دوره‌های مختلف در کنار امامان ایفای نقش کردند و از اصحاب آن‌ها و امین سر و راز امامان اهل بیت (ع)^(۴) قرار گرفتند. (کلینی، پیشین: ج ۱، ۳۱۲) علامه حلی از برخی جعفریان نام می‌برد و آن‌ها را ثقه، جلیل القدر، عظیم المنزله عند الأئمه (ع)^(۴)، شاهد پیشوایان دین، شریف نزد امامان و راوی احادیث آنان معرفی می‌کند. (علامه حلی، ۱۴۱۷ق: ۱۴۲ و ۲۰۰) ذهبی در معرفی یکی از نسل عبدالله بن جعفر به نام ابونعیم او را امام، حافظ معرفی می‌کند (ذهبی، ۱۴۱۳ق: ج ۱۶، ۲۸۱) که حاکی از شانیت و بزرگی برخی از نسل جعفر دارد. این فقط در ذریه پسران جعفر نبوده است، بلکه افرادی مانند المغیره بن توبه المخزومی که مادرش یکی از اولاد جعفر بود از اصحاب خاص امام کاظم (ع)^(۴) و ثقه و اهل ورع و علم و فقه از شیعیان ایشان در منابع شیعی یاد شده است. (المازندرانی، ۱۴۲۱ق: ج ۶، ۱۸۴) در واقع با این ارتباطات معرفت و علوم از خاندان عصمت به خاندان جعفر منتقل و حفظ شد و فرزندان جعفر بن ابی طالب، وارث معنویت و معرفتی امامان معصوم (ع)^(۴) قرار گرفتند. مضاف بر آن، این گونه ارتباط دو خانواده هاشمی موجب تثبیت و تقویت موقعیت اهل بیت (ع)^(۴) گردید. این ازدواج‌ها نشان دهنده‌ی ارتباط نزدیک بین اهل بیت (ع)^(۴) و خاندان جعفر که به نحوی هر دو منسوبان به پیامبر اکرم (ص)^(۴) بودند و به تقویت جایگاه امامان اهل بیت (ع)^(۴) در جامعه کمک کردند.

۲.۲. همراهی دختران حضرت زهرا در کربلا

امیر مومنان امام علی (ع)^(۴) تلاش کرد، تا زمینه‌های لازم برای حمایت از امام حسین (ع)^(۴) به‌خصوص، برای قیام کربلا و همراهانش فراهم کند. او از عقیل خواست؛ تا خانمی شجاع را انتخاب کند تا پسران شجاعی پرورش دهد که بتوانند به جبهه‌ی مقدس کربلا بپیوندند. (مسعودی، ۱۳۷۴: ج ۲، ۶۷) حضرت ابوالفضل و برادرانش نیز برای همراهی با امام حسین (ع) و خدمت به اهل بیت (ع)^(۴) آماده شدند. وصیت آخر حضرت امام علی (ع)^(۴) به حضرت عباس این بود؛ تا هیچ وقت امام حسین (ع)^(۴) را تنها نگذارد و همیشه او را همراهی کند. هم‌چنین وصیت‌های حضرت فاطمه زهرا (س)^(۴) به حضرت زینب کبری (س)^(۴) نشان از اهمیت و آماده سازی و حمایت از امام حسین (ع)^(۴) در راه جهاد و رهبری دارد.

ازدواج حضرت زینب کبری (س)^(۴) با عبدالله بن جعفر هم به‌عنوان یک اقدام استراتژیک برای ارتقای دستیابی به هدف امام حسین (ع)^(۴) بود که نشان از اهمیت و تدبیر حضرت زینب کبری (س)^(۴) برای

پاسداری و حمایت از برادرش امام حسین^(ع) در مصیبت کربلا دارد. جناب عبدالله بن جعفر بن ابی طالب، در اعتقادات خود با اهل بیت^(ع) هماهنگ بوده و با وجود تفاوت‌های سیاسی، از همراهی حضرت زینب با امام حسین^(ع) نه تنها، جلوگیری نکرد، بلکه پسران عبدالله، با مادرش حضرت زینب^(س) یا از خانم دیگرش خواصا به کربلا همراه شدند.

از این مطلب می‌توان نتیجه گرفت، که پیوند و ارتباط بین خانواده‌های علوی و جعفری، زمینه‌ساز و آینده‌سازی برای واقعه‌ی انقلابی و مصیبت‌بار کربلا بوده است. این پیوند و هم‌کاری بین دو خانواده موجب تقویت و تثبیت ایده‌ها و ارزش‌های اهل بیت عصمت و طهارت^(ع) در میان اهل تشیع گردیده است. ممکن است سؤال مطرح شود، که آیا به غیر از عبدالله بن جعفر شخص دیگری نمی‌توانست، این نقش را ایفا کند؟ برای جواب به این سؤال مسأله، ازدواج حضرت زینب^(س) و حضرت معصومه^(س) مقایسه می‌شود؛ زیرا هر دو جایگاه تقریباً مشابهی دارند. در علل عدم ازدواج حضرت معصومه^(س) تحلیلی بیان شده است، که کفو مناسب ایشان نبوده یا شرایط سیاسی موجود امکان خواستگاری هم کفو را نمی‌داده است. بنابراین، ملاک کفو بودن و هم‌شان بودن و شرایط سیاسی در هر زمانی مدنظر علویان خاصه نزدیکان اهل بیت^(ع) بوده است. در طرف‌داری از امامان معصوم^(ع) توسط عبدالله بن جعفر شکی یا نقصی در منبعی بیان نشده است و علت عدم یاری امام حسین^(ع) در کربلا را فقدان بصیرت کافی دانسته شده است.

۳.۲. عرصه سیاسی

عرصه‌ی سیاست میدان رقابت و مبارزه است. از این‌رو، رقبای علویان از جمله بنی امیه برای خارج کردن آن‌ها از صحنه‌های سیاسی و حکومتی راه‌های مختلفی را پیمودند؛ یکی از آن‌ها ورود از مجرای ازدواج با دختران علوی با هدف به دست آوردن جایگاه اجتماعی در میان مردم است که به این ازدواج‌های سیاسی تعبیر می‌شود و از دو طریق اقدام به این ازدواج‌ها می‌شده است؛ یک خواستگاری کردن و ازدواج بنی امیه با دختران علویات است. دوم گزارش از ازدواج‌های جعلی برای رسیدن به اهداف سیاسی خود. در عالم واقع ازدواج با رقبای سیاسی از جمله بنی امیه و خلفا اتفاق نیفتاده است. از این‌رو، به جعل این‌گونه ازدواج‌ها مبادرت می‌کنند. مانند ام کلثوم بنت امام علی^(ع) با عمر (ابن عساکر، پیشین: ابن قتیبه، پیشین: الف، ۱۸۵) که از نمونه‌های ازدواج‌های جعلی است.

هم‌چنین از نمونه ازدواج‌های سیاسی، ازدواج دختر جعفر به نام ام ابیها که به نکاح عبدالملک مروان در آمد و بعد او را طلاق داده و سپس با علی بن عبدالله بن عباس ازدواج کرد (الخرزجی

الأنصاري اليميني، ۱۴۱۱ ق: ۴۹۷) و یا دختر عبدالله بن جعفر به نام ام محمد بنت عبدالله بن جعفر، که با یزید ازدواج کرده است. (ابن عساکر، پیشین: ج ۷۰، ۲۶۱) رقبای سیاسی علویان برای تضعیف یا تحقیر علویان و یا برای رفعت مقام خود با انتساب به علویان به این کار اقدام می‌کردند. البته نکته مهم این است که در آل جعفر معمولاً در ازدواج‌های شان نسب شان را حفظ و از ازدواج‌های سیاسی دوری می‌کردند.

ذریه جعفر در صحنه‌های سیاسی حضور داشتند؛ علاوه بر این که عبدالله، محمد و عون که همراه امیر مومنان امام علی^(ع) در جنگ‌ها و میدان سیاسی مشارکت داشتند، فرزندان عبدالله بن جعفر نیز در کربلا حضور داشتند و در راه دفاع از امام حسین^(ع) در مقابل ظلم زمانه شهید شدند. (علامه حلی، ۱۴۱۷ ق: ۲۲۳؛ ابن داوود حلی، پیشین: ۱۴۸) از این رو، ظلم ستیزی و مقابله با ستم یکی از خصوصیات نسل جناب جعفر بود که از نتایج ارتباط نسبی و سببی آنان با دودمان امیر مومنان امام علی بن ابی طالب^(ع) می‌توان شمرد. نعمان مغربی لیست علویانی که در زمان حکمای عباسی قیام کرده‌اند، به غیر از زیدیان و حسنیان؛ ذریه‌ی جعفر و عبدالله بن جعفر را ذکر کرده است. (قاضی النعمان المغربي، پیشین: (الف)، ج ۳، ۳۴۵ - ۳۴۹) ابوالفرج اصفهانی نیز، از زندانی شدن و قتل نوه‌های حضرت جعفر، به دلیل مقابله با خلفای زمان شان خبر می‌دهد. (ابوالفرج اصفهانی، پیشین: ۳۹۳ و ۴۳۴ و ۴۳۸)

این مسأله مختص به دوره‌ی حضور نبوده است، بلکه بر اساس حدیثی از پیامبر اکرم^(ص) که در کتاب الغیبه آمده است (النعمانی، پیشین: ۲۵۶) خطاب به جعفر، فرمودند: جبرائیل به من خبر رسانده است، که کسی از نسل تو پرچم را به قائم خواهد داد و کسی که صورتش مانند دینار و دندان‌هایش مانند اره و شمشیرش مانند آتش سوزان است، ذلیل وارد کوه می‌شود و قدرت‌مند از آن بیرون می‌آید و جبرئیل و میکائیل آن را احاطه کرده است. از این رو، بعضی از یاران امام زمان^(عج) از ذریه جعفر هستند که پرچم را به دست ایشان می‌رسانند. (الکورانی العاملی، ۱۴۱۱ ق: ج ۱، ۱۹۶) با این برآورد، نتایج و پیامدهای ارتباط فرزندان امیر مومنان امام علی^(ع) و جعفر یک برنامه‌ریزی طولانی‌مدت بوده است، تا منشاء نسل صالح گردد که در هر دوره با امام صاحب العصرشان متحد شوند (صدوق، بی‌تا: ج ۴، پاورقی ۴۴۹) و زمینه‌ساز برای قیام کربلا و قیام صاحب الزمان^(عج) باشند. هرچند در این میان فرقه‌ای انحرافی نیز به نام فرقه الجناحی که منسوب به عبدالله بن معاویه بن عبدالله بن جعفر که از غلات شیعه شمرده شدند که قیامت را تکذیب و حرام‌هایی مانند خمر، میته و ازدواج محارم را حلال دانستند. (ابن اثیر الجزری، بی‌تا: ج ۱، ۲۹۳ و ۳۸۱)

نتیجه

ارتباطات اجتماعی بین خانواده‌ها از اهمیت بسیاری برخوردار است و ازدواج دختران حضرت فاطمه زهرا^(س) و فرزندان جناب جعفر طیار نیز، یکی از مثال‌های این ارتباط‌ها است که تاثیر بزرگی در اجتماع داشته است. این ازدواج‌ها به دلیل قرابت خانوادگی، تربیت اخلاقی و اعتقادی مشترک بین اعضای خانواده‌های مذکور برقرار شد. این ازدواج‌ها به عنوان یک رویداد تاریخی اهمیت دارد.

تربیت پسران جعفر ابن ابی طالب^(ع) در خانواده ولایی و مومن از طرف پدر و مادر، کفو اعتقادی و اجتماعی برای دختران امیر مومنان امام علی^(ع) و حضرت فاطمه زهرا^(س) بودند، که در این ازدواج توجه پیامبر اکرم^(ص) و اسما بنت عمیس و وابستگی و محبتی که ایشان با حضرت فاطمه زهرا^(س) و فرزندان ایشان داشتند بی تاثیر نبوده است. این ارتباط، همگامی خانواده جناب جعفر را با خاندان علوی، تقویت کرده و در عرصه‌های فرهنگی و سیاسی با امامان معصوم^(ع) همسو بودند. ارتباط سببی که بین خانواده جناب جعفر بن ابی طالب و امام علی بن ابی طالب^(ع) ایجاد شد تبعات و آثاری در خانواده و جامعه داشته است؛ از جمله استحکام روابط خانوادگی و اجتماعی آنان، الگوی ارزشی و همدلی و مهربانی بین تبارشان، تولید نسل صالح و مدافع و همراه ولایت، وحدت و یکپارچگی بین جعفریان و علویان، انتقال علوم و معارف از اهل بیت^(ع) به بنی جعفر و... می توان شمرد.

یکی از اهمیت‌های ازدواج دختران حضرت فاطمه زهرا^(س) با آل جعفر، محقق شدن شرایط مساعد برای همراهی دختران حضرت زهرا^(س) با حضرت امام حسین^(ع) در زمان قبل و بعد از قیام کربلا است. نسل عبدالله بن جعفر با مادری حضرت زینب^(س) از علی بن عبدالله بن جعفر است، که همواره در کنار امامان اهل بیت^(ع) بودند و زمینه‌ساز ظهور حضرت حجت^(عج) شوند. این ارتباطات معنوی و تاریخی، باعث پیوند نزدیکی بین ذریه‌های علوی و جعفری شد، که به طور مستمر توسط پیامبر اکرم^(ص) و امیر مومنان امام علی ابن ابی طالب^(ع) پیگیری شده است، که برای حفظ و گسترش دین اسلام در طولانی مدت، نقش بسیار مهمی دارند. مطالعات این گونه ازدواج‌ها می‌تواند، برای اجتماع اسلامی در برقراری روابط و ازدواج‌های شان الگویی خوبی باشد، تا در ازدواج‌ها برنامه‌ریزی کوتاه مدت و بلند مدت برای آینده سازی و تربیت نسل مفید و ارزشمند، در نظر داشته باشند، که لازمه‌ی آن، انتخاب درست خانواده مقابل و هم کفو مناسب است.

فهرست منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

۱. ابن ابی‌الحدید معتزلی، ابوحامد عبدالحمید بن هبه‌الله (۱۳۷۸ ق)، شرح نهج البلاغه، بیروت، دار إحياء الكتب العربیه.
۲. ابن ابی‌عاصم الضحاک، احمد بن عمرو (۱۴۱۱ ق / ۱۹۹۱ م)، الأحاد و المثانی، محقق؛ باسم فیصل احمد الجوابره، ریاض، دار الدرايه، چاپ اول.
۳. ابن اثیر الجزري، عزالدین ابوالحسن علی بن محمد (۱۴۰۹ ق / ۱۹۸۹ م)، اسد الغابه، بیروت، دار الفكر، چاپ اول.
۴. ابن بابویه، علی بن حسین بن بابویه (۱۴۰۶ ق)، فقه الرضا^(ع)، مشهد مقدس، المؤتمر العالمي للإمام الرضا^(ع)، چاپ اول.
۵. ابن البطریق، یحیی بن حسین (۱۴۰۷ ق)، عمدہ عیون صحاح الاخبار فی مناقب امام الاررار، با مقدمه جعفر سبحانی تبریزی، قم، مؤسسه النشر الإسلامی التابعه لجماعه المدرسین بقم المقدسه، چاپ اول.
۶. _____ (بی‌تا)، الباب في تهذيب الأنساب بیروت، دار صادر، چاپ سوم.
۷. ابن حبان، محمد بن حبان (۱۳۹۳ ق)، کتاب الثقات، محقق؛ حسین ابراهیم زهران، بیروت / حیدر آباد، مؤسسه الكتب الثقافیه / دایره المعارف العثمانیه، چاپ اول.
۸. ابن حبیب البغدادی، محمد (۱۴۲۱ ق)، المحبّر، قاهره، مطبعه دار الغد العربی، چاپ اول.
۹. ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی (۱۳۲۵ ق: الف)، تهذيب التهذيب، بیروت، دار صادر، چاپ اول.
۱۰. _____ (۱۴۰۶ ق: ب)، لسان المیزان، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
۱۱. _____ (۱۴۱۴ ق: ج)، الاصابه فی تمییز الصحابه، بیروت، با مقدمه عبدالفتاح ابوسنه و محمد عبدالمنعم بری، محققان؛ عادل عبدالمعبود، و علی محمد معوض، دار الكتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، چاپ اول.
۱۲. _____ (بی‌تا: د)، فتح الباری شرح صحیح البخاری، بیروت، دار المعرفه.

١٣. ابن حزم، على بن احمد (بي تا)، المحلى بالآثار، محقق؛ عبدالغفار سليمان بندارى، بيروت، دار الفكر.

١٤. ابن حنبل، احمد بن محمد بن حنبل (١٤١٦ ق / ١٩٩٦ م)، مسند احمد بن حنبل، بيروت، مؤسسه الرساله.

١٥. ابن حيون، نعمان بن محمد معروف به قاضي النعمان المغربي (١٤٠٩ ق: الف)، شرح الأخبار فى فضائل الاثمه الاطهار^(٤)، مؤسسه النشر الإسلامى التابعه لجماعه المدرسين بقم المشرفه، چاپ اول.

١٦. _____ (١٣٨٣ ق: ب)، دعائم الإسلام، قاهره، دار المعارف.

١٧. ابن خياط، ابو بكر خليفه العصفري (١٤١٤ ق / ١٩٩٣ م)، طبقات خليفه، محقق؛ سهيل زكار، بيروت، دار الفكر، چاپ اول.

١٨. ابن داوود الحلي، حسن بن على (١٣٩٢ ق)، رجال ابن داود، نجف الاشرف، مطبعه حيدريه، چاپ اول.

١٩. ابن سعد، محمد بن سعد (بي تا)، الطبقات الكبرى، بيروت، دار صادر.

٢٠. ابن شهر آشوب، محمد بن على (١٣٧٦ ق)، مناقب آل أبي طالب نجف الاشرف، مطبعه حيدريه.

٢١. ابن طاووس، سيد على بن موسى (١٣٦٣)، سعد السعود للنفوس، قم، منشورات رضى.

٢٢. ابن عبدالبر، يوسف بن عبدالله (١٤١٢ ق / ١٩٩٢ م: الف)، الاستيعاب فى معرفه الاصحاب، محقق؛ على محمد بجاوى، بيروت، دار الجيل، چاپ اول.

٢٣. _____ (١٤١٥ ق: ب)، الدرر فى اختصار المغازى و السير، محقق؛ ضيف شوقى، قاهره، وزارت الاوقاف، المجلس الاعلى للشئون الاسلاميه، لجنه احياء التراث الاسلامى، چاپ اول.

٢٤. _____ (٢٠٠٠ م: ج)، الاستذكار، محقق، عبدالمطيعى امين قلجى، بيروت، دار النشر.

٢٥. ابن عساكر، على بن حسن (١٤١٥ ق)، تاريخ مدينه دمشق، محقق؛ على شيرى، بيروت، دار الفكر.

٢٦. ابن عنبه، احمد بن على (١٣٨٠ ق)، عمدته الطالب فى الانساب آل ابى طالب، نجف الاشرف، مطبعه حيدريه.

۲۷. ابن قتیبه دینوری، عبدالله بن مسلم (بی‌تا)، المعارف، محقق؛ ثروت عکاشه، قاهره، دار الفقاهاه.

۲۸. ابوالفرج الأصفهانی، علی بن حسین (۱۳۸۵ ق)، مقاتل الطالبيين، نجف الاشرف، مطبعه حیدریه، چاپ اول.

۲۹. مصعب زبیری، ابو عبدالله (بی‌تا)، کتاب نسب قریش، قاهره، دارالعارف، چاپ سوم.
۳۰. ابو نصر البخاری، سهل بن عبدالله (۱۴۱۳ ق)، سر السلسله العلویه فی النسب الساده العلویه، محقق؛ سید مهدی رجایی، قم، شریف الرضی.

۳۱. اخطب خوارزمی، موفق بن احمد (۱۴۲۳ ق)، مقتل الحسین، محقق؛ محمد سماوی، قم، انوار الهدی، چاپ دوم.

۳۲. بخاری، ابو عبدالله محمد بن اسماعیل (۱۴۰۱ ق)، صحیح البخاری، بیروت، دار الفکر.
۳۳. البرقی، احمد بن محمد بن خالد (۱۳۷۰)، المحاسن، قم، دار الکتب الإسلامیه، چاپ دوم.
۳۴. بلاذری، احمد بن یحیی (۱۳۸۴ ق)، انساب الاشراف، محققان؛ احسان عباس، محمد باقر محمودی، محمد حمیدالله و عبدالعزیز دوری، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات.
۳۵. البیهوتی، منصور بن یونس (۱۴۱۸ ق)، کشاف القناع عن متن الاقناع، بیروت، دار الکتب العلمیه.

۳۶. بیهقی، ابوبکر احمد بن الحسین الخراسانی (۱۴۱۲ ق / ۱۹۹۱ م)، معرفه السنن و الآثار، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول.

۳۷. بیهقی، علی بن زید (۱۴۲۸ ق / ۱۳۸۵ ش)، لباب الانساب والقباب و الاعقاب، با مقدمه شهاب‌الدین مرعشی نجفی، تحقیق سید مهدی رجایی، قم، مکتبه مرعشی نجفی، چاپ اول.

۳۸. الثقفی الکوفی، ابراهیم بن محمد (بی‌تا)، الغارات، با مقدمه و تعلیق میر جلال‌الدین حسینی ارموی، [بی‌جا]، [بی‌نا]، [بی‌تا].

۳۹. جزایری، عبدالله بن نورالدین (۱۳۸۴)، تذکره شوستر، [بی‌جا]، معتبر، (وابسته به موسسه فرهنگی هنری آداب).

۴۰. السیوطی، جلال‌الدین عبدالرحمان بن ابی‌بکر (۱۴۰۱ ق)، الجامع الصغیر، بیروت، دار الفکر للطباعه والنشر و التوزیع.

۴۱. حاکم النیسابوری، محمد بن عبدالله، (۱۴۲۰ ق)، المستدرک علی الصحیحین، بیروت،

المكتبة العصرية.

٤٢. الحسن، عبدالله (١٤١٥ ق)، مناظرات في الإمامه، قم، انوار الهدى، چاپ اول.
٤٣. حسینی الزبیدی، سید محمد مرتضی، (٢٠١٢ م)، الروض المعطار فی نسب الساده آل جعفر الطیار، محقق؛ عبدالله بن محمد آل حسین، کویت، دیوان الاشراف، چاپ اول.
٤٤. الخزرجی الأنصاری الیمنی، احمد بن عبدالله (١٤١١ ق)، خلاصه تذهیب تهذیب الکمال فی اسماء الرجال، محقق؛ محمود عبدالوهاب فاید، حلب، دار البشائر الإسلامیه،
٤٥. ذهبی، محمد بن احمد (١٤١٣ ق)، سیر أعلام النبلاء، بیروت، مؤسسه الرساله.
٤٦. شافعی، ابوعبدالله محمد بن ادريس (١٤٠٣ ق / ١٩٨٣ م)، الأم، بیروت، دار الفكر، چاپ دوم.

٤٧. صدوق، ابوجعفر محمد بن علی (١٤٠٣ ق: الف)، الأمالی، [بی جا]، مؤسسه البعثه،
٤٨. _____ (١٤٠٣ ق: ب)، الخصال، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعة المدرسين بقم المشرفه.
٤٩. _____ (١٤٠٤ ق: ج)، عیون أخبار الرضا^(ع)، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
٥٠. _____ (١٤٠٤ ق: د)، من لا یحضره الفقیه، تصحیح و تعلیق: علی اکبر غفاری، مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعة المدرسين بقم المشرفه.
٥١. صفار، محمد بن الحسن (١٤٠٤ ق)، بصائر الدرجات، مصحح: میرزا محسن کوچه باغی، تهران، منشورات الأعلمی.
٥٢. الصنعانی، عبدالرزاق بن همام (١٤٠٣ ق / ١٩٨٣ م)، المصنف، محقق؛ حبیب الرحمن اعظمی، بیروت، المجلس الاعلمی.
٥٣. طبرانی، سلیمان بن احمد (بی تا)، المعجم الکبیر، محققان: حمدي عبدالمجید سلفی و ریاض عبدالله عبدالهادی، بیروت، دار إحياء التراث العربی.
٥٤. _____ (١٤١٥ ق)، المعجم الأوسط، قاهره، دار الحرمین للطباعه و النشر والتوزیع.

٥٥. طبرسی، احمد بن علی (١٣٨٦ ق)، الاحتجاج، نجف الاشرف، دار النعمان.
٥٦. طبرسی، فضل بن حسن (١٤١٧ ق / ١٣٧٦ ش)، اعلام الوری باعلام الهدی، محقق؛ مؤسسه آل البيت^(ع) لإحياء التراث، قم، مؤسسه آل البيت^(ع) لإحياء التراث.

۵۷. الطبري، محب‌الدین احمد بن عبدالله (۱۳۵۶ ق)، ذخائر العقبی فی مناقب ذوی القربی، قاهره، مکتبه القدسی.

۵۸. طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۴ ق: الف)، اختیار معرفه الرجال المعروف برجال الکشی، محقق؛ سید مهدی رجایی، مصحح؛ محمد باقر میرداماد، قم، مؤسسه آل‌البيت^(ع) لإحياء التراث.

۵۹. _____ (۱۴۰۰ ق: ب)، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، بیروت، دار الکتاب العربی، چاپ دوم.

۶۰. _____ (۱۴۲۵ ق: ج)، کتاب الغیبه، محققان؛ عبادالله سرشار و علی احمد ناصح، قم، مؤسسه المعارف الإسلامیه، چاپ سوم.

۶۱. عابدی، محمد (۱۳۷۶)، «بانوی بهشتی»، نشریه فرهنگ کوثر، شماره ۴، تیرماه.

۶۲. علامه الحلی، حسن بن یوسف (۱۴۱۲ ق: الف)، منتهی المطلب فی تحقیق المذهب، مشهد مقدس، آستانه الرضویه المقدسه، مجمع البحوث الإسلامیه، چاپ اول.

۶۳. _____ (۱۴۱۷ ق: ب)، خلاصه الأقوال فی معرفه الرجال، مصحح؛ جواد قیومی اصفهانی، [بی‌جا]، مؤسسه نشر الفقاهه، چاپ اول.

۶۴. _____ (۱۴۱۴ ق: ج)، تذکره الفقهاء، محقق: مؤسسه آل‌البيت^(ع) لإحياء التراث، قم، مؤسسه آل‌البيت^(ع) لإحياء التراث، چاپ اول.

۶۵. علوی العمری، علی بن محمد (۱۴۰۹ ق)، المجدی فی الانساب الطالبيين، با مقدمه شهاب‌الدین مرعشی نجفی، مصحح؛ سید مهدی رجایی، محقق؛ احمد مهدوی دامغانی، قم، مکتبه آیت‌الله مرعشی نجفی.

۶۶. العینی، محمود بن احمد (۱۴۲۶ ق / ۲۰۰۵ م)، عمده القاری شرح صحیح بخاری، بیروت، دار الفکر للطباعه و النشر و التوزیع.

۶۷. قرطبی، ابوعبدالله محمد بن احمد (بی‌تا)، الجامع لاحکام القرآن (تفسیر قرطبی)، بیروت، دار إحياء التراث العربی.

۶۸. قمی، عباس (۱۳۳۸)، منتهی الآمال فی تواریخ النبی والآل، تهران، کتابفروشی اسلامیة.

۶۹. قندوزی، سلیمان بن ابراهیم (۱۴۱۶ ق)، ینایع الموده، محقق؛ علی جمال اشرف الحسینی، قم، دار اسوه للطباعه و النشر.

٧٠. الكحلاني الصنعاني، محمد بن اسماعيل (١٣٧٩ ق)، سُبُلُ السَّلام شرح بلوغ المرام، قاهره، مكتبه مصطفى البابي الحلبي و اولاده.
٧١. كحاله، عمر رضا (١٣٨٨ ق)، معجم قبائل العرب، بيروت، دار العلم للملايين.
٧٢. كفعمي، ابراهيم بن علي (١٤٠٢ ق)، المصباح الكفعمي، بيروت، مؤسسه الأعلمي للمطبوعات.
٧٣. كليني، محمد بن يعقوب (١٤٠٧ ق)، الكافي، تصحيح على اكبر غفاري، دار الكتب الإسلامية، چاپ چهارم.
٧٤. كوراني العاملي، علي (١٤١١ ق)، معجم أحاديث الإمام المهدي (عج)، قم، مؤسسه المعارف الإسلامية.
٧٥. مجلسي، محمد باقر (١٤٠٣ ق)، بيروت، بحار الانوار، مؤسسه الوفاء، چاپ دوم.
٧٦. محقق كركي، علي بن حسين (١٤٠٩ ق)، رسائل المحقق كركي، محقق؛ محمد حسون، قم، مكتبه آيت الله العظمى المرعشي النجفي.
٧٧. القمي، محمد بن الحسن (١٣٨١)، العقد النضيد و الدر الفريد، محقق؛ علي اوسط ناطقي، قم، دار الحديث، چاپ اول.
٧٨. مزوري علوي، اسماعيل بن حسين (١٤٠٩ ق)، الفخرى في انساب الطالبين، محقق؛ سيد مهدي رجائي، قم، مكتبه آيت الله مرعشي نجفي، چاپ اول.
٧٩. مزي، يوسف بن عبدالرحمان (١٤٠٦ ق) تهذيب الكمال في اسماء الرجال، محقق؛ بشار عواد معروف، بيروت مؤسسه الرساله ، چاپ اول.
٨٠. مفيد، محمد بن محمد بن نعمان (١٤١٣ ق)، الإرشاد في معرفه حجج الله على العباد، قم، المؤتمر العالمي لآل فيه الشيخ المفيد، چاپ اول.
٨١. الموسوي الهندي، ناصر حسين (بي تا)، إفحام الأعداء و الخصوم، محقق؛ دكتور محمد هادي اميني، تهران، مكتبه نينوى الحديثه.
٨٢. مولي المازندراني، محمد صالح بن احمد (١٤٢٩ ق / ٢٠٠٨ م)، شرح أصول الكافي، محقق؛ علي عاشور، محشى؛ ابوالحسن شعراني، بيروت، دار إحياء الكتاب العربي.
٨٣. نجاشي، احمد بن علي (١٣٦٥)، رجال نجاشي، محقق؛ موسى شبيري زنجاني، قم، مؤسسه النشر الإسلامي التابعه لجماعة المدرسين بقم المشرفه.
٨٤. نساي، ابو عبدالرحمان احمد بن شعيب (١٣٤٨ ق)، السنن الكبرى، تحقيق؛ عبدالغفار

سلیمان البنداری و سید کسروی حسن، گردآوری؛ احمد شمس‌الدین، بیروت، دار الفکر.
 ۸۵. _____ (۱۴۰۵ ق / ۱۹۸۴ م: ب)، فضائل الصحابه، بیروت، دار الکتب
 العلمیه، چاپ اول.

۸۶. _____ (بی‌تا)، خصائص امیر المؤمنین^(ع)، تهران، مکتبه نینوی الحدیثه.
 ۸۷. النعمانی، محمد بن ابراهیم (۱۳۹۷)، کتاب الغیبه، تصحیح علی اکبر غفاری، تهران، نشر
 صدوق، چاپ اول.

